

ОЛИЙ ТАЪЛИМНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ АЙРИМ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-23-169-174>

Азизбек Эгамбердиев

Андижон давлат университети

Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори PhD, доцент

aziz.botir@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистонда олий таълим тизимини фалсафий тадқиқ этишининг айрим назарий масалалари ҳақида фикр юритилган. Олий таълимнинг генезиси таҳлил этилиб, бу борадаги концепциялар таҳлил этилган. Ўзбекистонда олий таълим трансформацияси жадаллик билан амалга оширилмоқда ва бу жараёни илмий жиҳатдан тадқиқ этиш зарурати мавжуд. Ўзбекистонда олий таълим тизими уч йўналишида давлат олийгоҳларини ўз ўзини молиялаштиришга ўтказиш, чет эл олийгоҳларини очиш ва хусусий олий таълим муассасаларини ташкил этиш йўналишида ривожланмоқда.

Калит сўзлар: Олий таълим, таълим, тараққиёт, трансформация, тарбия, кадрлар, буюртмачи.

ABSTRACT

The thesis deals with some theoretical issues of philosophical study of the system of higher education in Uzbekistan. The genesis of higher education is analyzed, and concepts in this regard are analyzed. The transformation of higher education in Uzbekistan is being carried out rapidly, and there is a need to study this process from a scientific point of view. The system of higher education in Uzbekistan is developing in three directions: the transition of state universities to self-financing, the opening of foreign universities and the establishment of private higher education institutions.

Keywords: Higher education, training, development, transformation, education, personnel, customer.

АННОТАЦИЯ

В тезисе рассматриваются некоторые теоретические вопросы философского изучения системы высшего образования Узбекистана.

Анализируется генезис высшего образования, анализируются концепции в связи с этим. Преобразование высшего образования в Узбекистане происходит стремительно, и есть необходимость изучить этот процесс с научной точки зрения. Система высшего образования в Узбекистане развивается по трем направлениям: переход государственных вузов на хозрасчет, открытие зарубежных вузов и создание частных высших учебных заведений.

Ключевые слова: Высшее образование, обучение, развитие, трансформация, образование, персонал, заказчик.

КИРИШ

Олий таълим давлат ва жамиятнинг барқарор тараққиётини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлган институтдир. Шу нуқтаи назардан ҳам бутун дунёда мамлакатларнинг иқтисодий жиҳатдан ривожланиши олий таълим муассасаларининг малакали кадрлар тайёрлашига боғлиқ эканлиги эътироф этилади. Олий маълумотли кадрларнинг билим даражаси ҳозирги кундаги глобал муаммолар ҳамда жамият ҳаётининг барча соҳаларида вужудга келаётган, тараққиётга тўсиқ бўлаётган омилларни ўз вақтида ҳал этишга имкон беради.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛ ВА МЕТОДЛАР

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев олий таълим таълим тизимининг трансформациясига алоҳида эътибор қаратмоқда: «Олий таълим стандартлари хорижий тажриба асосида такомиллаштирилади, таълим йўналишлари ва ўқитиладиган фанлар қайта кўриб чиқилади. Мутахассисликка алоқаси бўлмаган фанлар сони 2 баробар қисқартирилади.

Олий таълимда ўқув жараёнини кредит-модуль тизимига ўтказиш талаб этилади. Жорий йилдан педагогик таълимнинг 6 та йўналиши бўйича ўқиш муддати 3 йил қилиб белгиланади.

Бу ишларни бошқа йўналишларда ҳам давом эттирамиз.

Олий ўқув юртларига босқичма-босқич академик ва молиявий мустақиллик берилади. Жорий йилда уларнинг 10 таси ўзини ўзи молиявий таъминлашга ўтади. Бундан ташқари, камида 5 та олий таълим муассасасини конкурс асосида танлаб, нуфузли хорижий олий таълим даргоҳлари билан ҳамкорликда уларни трансформация қилишни бошлаймиз» [1].

Юқоридаги қайд этиб ўтилган йўналишлар мамлакатда олий таълим тизимини ислоҳ қилишнинг асосий жиҳатлари сифатида белгилаб олинди.

Тизимдаги ўзгаришларни амалга оширишда қўлланиладиган технологиялар ва уларнинг манбалари аниқланиб, бу борадаги сиёсат маълум бир шаклга ва қатъий йўналиш сифатида шаклланмоқда. Давлат раҳбари томонидан белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун алоҳида стратегия ва уни бажариш бўйича йўл харитаси қабул қилинди. Ҳукуматнинг қатор қарорлари ишлаб чиқилиб амалиётга татбиқ этилмоқда.

Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича давлат дастурида ҳам олий таълимни трансформация қилиш устувор вазифаси сифатида белгилаб олинди[2].

Олий таълимга эга бўлиш тарихий нуқтаи назардан юксак ижтимоий мақомни англатган. Масалан, қадимда “мадраса кўрган” ибораси юксак интеллект ва билим тушунчалари билан синоним тарзда ишлатилганлиги маълум. Бундан юз йиллар аввал университет дипломига эга бўлиш нафақат жамиятнинг эътирофи, балки шахснинг умрбод маълум бир касбда барқарор фаолият кўрсатишини ҳам кафолатлар эди. Шунинг учун ҳам биринчи ўзбек ҳуқуқшуноси, шифокори ва инжинерлари ким эканлиги ҳақида алоҳида илмий тадқиқотлар ўтказилган ва ушбу инсонлар маълум маънода миллий тарихимизнинг бир бўлагига айланди[3]. Эндиликда жаҳон миқёсида олий маълумотли бўлиш инсон ҳаётида муҳим роль ўйнамайдиган, маиший даражадаги бир жараёнга айланиб бормоқда. Биринчидан, олий таълим олиш имкониятлари кенгаяётган бўлса, иккинчидан иқтисодий ва ижтимоий ҳаётдаги жадал ўзгаришлар натижасида олинган олий маълумотлилик тушунчаси маълум бир маънода эскирмоқда ва шахсдан умри давомида ўқиш ва ўрганишни талаб қилмоқда. Эндиликда нафақат шахс ва жамият ривожини учун, балки унинг хавфсизлигини учун ҳам мунтазам билим олиш талаб қилинмоқда. 2020 йилда дунё миқёсида тарқалган COVID-19 пандемияси қаршидаги илм-фаннинг ожизлигини бунинг яққол исботидир[4]. Эндиликда нафақат шифокорлар, микробиолог ва эпидемиологлар, балки барча касблар ҳам ўз фаолиятига бошқача қараши зарурлигини янада очиқ кўриниб қолди. Шу билан бирга пандемия олий таълим тизимидаги ўзгаришларга жуда катта туртки берди ва унинг трансформациясининг мисли кўрилмаган даражада тезлатиб юборди. Маълумки, билим олиш ва илм ўрганиш инсоният тараққиёти давомида унинг маънавий эҳтиёжига айланиб улгурган. Бу эса олий таълимда ўн йиллар давомида амалга ошган ўзгаришларнинг бир-икки йилда кузатиш имконини бермоқда. Буларнинг барча жамият ҳаётининг барча соҳалари каби олий таълим

tizими ҳам трансформация қилиниши ва мавжуд жараёнларга нисбатан тезкор жавоб қайта оладиган ҳолатга келиши зарурлиги кўрсатиб турибди.

Таълимнинг гносеологик моҳияти нимадан иборат? Ҳозирги глобаллашув ва кенг қамровли хавф-хаталар шароитида ушбу ижтимоий институтдан нималарни кутиш мумкин? Ушбу саволларга жавоб беришдан аввал таълимнинг фалсафий мазмунини кўриб чиқсак.

НАТИЖАЛАР

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида таълим тушунчасига қуйидагича таъриф берилади. “Таълим арабча ўргатиш, ўқитиш, илм бериш; маълумот. 1. Билим бериш, малака ва кўникмаларни ҳосил қилиш жараёни, кишининг ҳаётга ва меҳнатга тайёрлашнинг асосий воситаси. 2. Илм-фан ёки касб-ҳунар соҳалари бўйича эгалланадиган, олинадиган маълумот ва кўникмалар мажмуи.”[5.57] Инсоният цивилизацияси тўплаган маълумот, билим, кўникма ва малаканинг қадри ва қиммати унинг яшовчанлиги билан ўлчанади. Яъни, мавжуд маънавий бойликни сақлаш ва ривожлантиришнинг асосий шarti – унинг ворисийлигини таъминлашдир. Эмпирик ва назарий, илмий ва фалсафий, маънавий ва диний соҳада қўлга киритилган натижаларни сақлаб қолиш ва ривожлантиришнинг ягона йўли – унинг таълим жараёни объектига айлантиришдир. Келгуси авлод қўлга киритилган билимни таълим воситасида ўзлаштиради ва ижтимоий шарт-шароитлардан келиб чиқиб, уни амалиётга қўллайди. Таълим ҳозирги кунда глобал, универсал ва аксарият ҳолларда имкон доирасидаги ижтимоий неъматга айланиб улгурди. Бу ҳар бир инсоннинг таълим олишга бўлган интилишини қондириш учун тарихдаги энг яхши имкониятни тақдим этмоқда. Бу эса инсон яралганидан буён таълим олиш учун тарихда ҳозиргичалик шарт-шароит бўлмаганини англатади. Саноат инқилоби ва глобал миқёсдаги ижтимоий ҳаракатлар натижасида маъдум бир билим ва кўникмаларга эга бир турдаги кадрларни тайёрлаш эҳтиёжини вужудга келтириб, оммавий саводхонлик ва сифатли таълимни таъминлаган бўлса, эндиликда интернет технологияларининг ривожланиши таълим олиш учун кетадиган моддий харажатларни янада камайтириб юборди. Эндиликда дунёнинг етакчи олий ўқув юртлари профессорларининг маърузаларини тинглаб ва ушбу олийгоҳларнинг кутубхоналаридан бепул фойдаланиш имкониятини яратиб бермоқда[6]. Буларнинг барчаси таълим жараёнининг мазмуни ўзгармаган ҳолда шакли ўзгараётганлигини, унга етишиш осон бўлаётганини кўрсатиб беради.

МУҲОКАМА

Рус тилидаги таълимнинг эвиваленти “образование” сўзи тушунчани қамраб олишда деталлашган тарзда намоён бўлади. В.И.Далнинг луғатида таълим (образование) образ сўзидан келиб чиққанлиги ва маълум бир образ, шаклга эга бўлмаган нарсанинг шаклланишига, образга эга бўлишига нисбатан ишлатилади[7.614]. Таълим жараёни объекти бўлган маълумот, билим, кўникма ва малака то таълим жараёни субъекти бўлаган ўқувчи ёки талаба томонидан эгаллангангунга қадар мавҳум бир ҳолатда туради. Унинг шаклга келиши ва ижтимоий қолиплар асосида моддийлашуви таълим жараёнининг натижасидир. Бу ўринда олий таълим аввалдан мавжуд бўлган билимларнинг тайёр нусхасини талабага етказиб берувчи эмас, балки уни мавжуд шарт-шароитлардан келиб чиқиб, қайта ишлаб, ривожлантириб талабага ҳавола этилиши зарур. Бунда талаба ҳам билимнинг мукамал формасини ўзлаштириб олмаётганини тўлиқ тушуниб етиши керак, чунки у томонидан олинган билимлар тезда эскириши, янгиланишга муҳтож бўлиши мумкин. Бу эса таълимнинг анънавий институтлари билан биргаликда, нисбатан янги бўлган ижтимоий муассасалар – виртуал университетлар, оналайн курслар ва бошқалар орқали локал тарзда билим олиш имкониятини яратиб беради.

ХУЛОСА

Инглиз тилидаги таълим (education) сўзи этимологиясига эътибор берсак болани тарбиялаш, ўқитиш маъносини беради[8]. Бу ерда борлиқнинг англаш жараёнида таълимнинг ўрни билан биргаликда ижтимоийлаштириш масаласига ҳам алоҳида урғу берилган. Тарбия маълум бир маънода жамият тутумларига нисбатан таълим субъектининг тўғри ориентациясини шакллантиришга қаратилган фаолиятдир. Бунда аввалдан мавжуд бўлган қоидаларни ўзлаштириш ва уни амалиётга татбиқ этиш ғоят муҳим аҳамиятга эгадир. Олий таълим тизимидаги энг мураккаб масаллардан бири ҳам олий таълимдаги тарбия жараёнини ташкил қилишдир. Маълумки, прагматик ёндашув ҳам олий таълимга нисбатан неолиберал сиёсат натижасида шаклланган парадокс – ўқув режа кадрлар буюртмачиси томонидан, шартнома ОТМ томонидан тақдим этилади. Кадрлар буюртмачиси, яъни ўта умумийлаштирилган ҳолда ота-она университетда тарбияга оид билимларнинг берилишини моддий томонларини кўпроқ ўйлайди. Чунки, ҳар бир соат ўтилган машғулот охир-оқибат шартнома нарҳида намоён бўлиб бораверади. Бу эса келгусида олий ўқув юртида тарбия жараёнига салбий таъсир кўрсатишига олиб келиши мумкин.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020> Мурожаат этилган сана: 28.05.2020 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги ПФ-5953-сон Фармони. 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида. <https://lex.uz/docs/4751561> Мурожаат этилган сана: 28.05.2020 й.
3. <http://uza.uz/oz/society/birinchi-zbek-professori-birinchi-arkheolog-birinchi-matbaach-23-08-2019> - Биринчи ўзбек профессори, биринчи археолог, биринчи матбаачи ва ношири, биринчи адвокати ҳақида... Мурожаат этилган сана: 13.05.2020 й.
4. [https://www.who.int/news-room/detail/01-05-2020-statement-on-the-third-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-coronavirus-disease-\(covid-19\)](https://www.who.int/news-room/detail/01-05-2020-statement-on-the-third-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-coronavirus-disease-(covid-19)) - Statement on the third meeting of the International Health Regulations Emergency Committee regarding the outbreak of coronavirus disease (COVID-19). Мурожаат этилган: 13.05.2020 й.
5. Ўзбек тилининг изохли луғати. А.Мадвалиев таҳири остида. “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. Тошкент. –Б. 27.
6. <https://www.cambridge.org/core/what-we-publish/textbooks> Мурожаат этилган сана: 14.05.2020 й.
7. Тольковый словарь великорусского языка. Т.1. – Москва, 1999. С-613-614.
8. <https://www.etymonline.com/word/educate>. Мурожаат этилган сана: 14.05.2020 й.
9. Umarjonov, S. (2021) Ijtimoiy fanlarni o'qitishda Fahriddin Roziy asarlarining o'rni va ahamiyati. Yangi O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy-innovatsion yo'nalishlari Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman, 116-123.